

бүхий хүчнүүдийн харьцангуй тэнцвэртэй бөгөөд тогтвортой тогтолцоонд шилжих эхлэл тавигдах бололцоо гарч ирэх биз ээ.

Түүнээс гадна мөнгөтэй хүн жижиг тойрогт мөнгө, хөрөнгө цацаж, санал худалдан авах гаж үзэгдэл хумигдаж, улс төрийн ноён нуруутай, төрийн ажлын дадлага туршлагатай, олон түмэнд танигдсан “төрийн хар хүн” парламентад сонгогдох боломж нэмэгдэж, улс төр, бизнес хоёр холилдсон төрийн гаж тогтолцоо засрах буй заа хэмээн найднам.

ПОЛИТОЛОГИ III

Эрдэм шинжилгээний бичиг¹ ... (...): 152-164 дэх тал

ЯДУУРАЛ, ТЭГШ БУС БАЙДАЛ НИЙГЭМ - УЛС ТӨРИЙН МӨРГӨЛДӨӨНИЙ СУРВАЛЖ БОЛОХ НЬ

Р. Болд
докторант

Хураангуй

Орлогын ядуурал, нийгмийн тэгш бус байдал бол нийгэм - улс төрийн мөргөлдөөн үүсэх шалтгаан нөхцөл болох талаар шилжилтийн үеийн Монгол орны жишээн дээр тайлбарлахыг эрмэлзсэн болно.

хөгжлийн эргүүлэг хэдийчинээ огцом ширүүн байх аваас энэ үйл явцыг дагалдан нийгмийн мөргөлдөөн төдийчинээ их гардаг бололтой. Нийгмийн хөгжлийн гол урсгал түргэн өөрчлөгдөх нь нийгэмд эргүүлэг цүнхэл үүсгэн нарт хорвоо дээр шинэ байр суурь олж авахын төлөө тэмцэлд урьд нь сөргөлдөнө тэмцэлдэнэ гэж бодоогүй байсан хүмүүсийн том том бүлгийг татан оруулдаг байна.

Нийгмийн өөрчлөлт юуны өмнө нийгмийн амьдралд бүтцийн өөрчлөлтийг дагалдуулдаг учир мөргөлдөөнд хүргэдэг юм. Бүтэц эвдэрч, нийгмийн зарим бүлэг нийгэмд шинэ байдалтай болох нь урьд байсан хэлхээ холбоо, харилцааг эвдэж, шинэ харилцаа тогтоохыг шаарддаг болохоор үүнийг дагалдан нийгмийн олон мөргөлдөөн үүсдэг байна. Тийм мөргөлдөөн нь чухамхүү нийгэмд нийтлэг шинжтэй харилцан зохицох, бие биеийнхээ аяыг дагах хэлбэр болдог юм. Урьдын цагт бие биенээсээ салангид тусгай овог аймаг, үндэстэн ястан хоорондоо хавиралдахад бие биеэ таних, харилцан нөлөөлөх үеийг бараг ямагт дайрч гардаг, үүнийг дагалдан их, бага ямар нэг хэмжээний мөргөлдөөн үүсдэг байжээ. Иймэрхүү нөхцөл байдал одоо үед ч дахин давтагдах мэт байдаг боловч харин нийгмийн өөрчлөлтийн үйл явцад шинээр үүссэн нэгдэл, бүлэг, байгууллагын бүтцийн харилцан үйлдэлд ийм явдал гардаг аж.

Нийгмийн харилцаан дахь өөрчлөлтийг дагалдан нийгэм - улс төрийн мөргөлдөөн үүсэх хүрээ урьд хожид үзэгдээгүй өргөжив. Манайд хүн амын янз бүрийн бүлгээс үүдэлтэй зөрчил бүхий шаардлагууд байнга нэмэгдсээр байна. Тоталитар дэглэмийн мөхөх болон бүрэлдэн тогтох үед нийгмийн амьдралд ямагт эрс огцом, үлэмжхэн өөрчлөлт гарч, улмаар түүнийг дагалдан нийгмийн мөргөлдөөний тоо, цар хүрээ мэдэгдэхүйц нэмэгддэг бололтой.

Өнөөгийн нийгэм - улс төрийн мөргөлдөөн нь өмнөх үеийн эдийн засаг, нийгэм ба үзэл суртлын зөрчлийн зүй ёсны үргэлжлэл мөн. Нийгмийн улс төрийн хөгжил нь нийгмийн өөрчлөлт ба түүнд улс төрийн системийн дасан зохицох чадвар хоорондын, нийгэм, эдийн засгийн шинэ шаардлага ба түүнийг хангах нийгмийн боломж хоорондын зэрэг зөрчлүүдийг шийдвэрлэх хэлбэрээр явагддаг. Эдгээр зөрчил нь мөргөлдөөний хэлбэрээр илрэхүй. Харин нийгмийн янз бүрийн бүлэг давхрааны төрөл бүрийн шаардлагыг улс төрийн систем хангаж байвал түүнийг дэмжих нь идэвхжиж, тогтвортой байдлыг нь бэхжүүлнэ.

Шилжилтийн үеийн Монгол оронд хүн амын орлогын ялгаа, ядуурал хийгээд нийгмийн тэгш байдал, шударга ёс алдагдсантай холбоотойгоор үүссэн ард иргэд болон засаглалын субъект хоорондын мөргөлдөөн багагүй гарах болов. Эдгээрийн талаар товчхон авч үзье.

Ядуурал

Мөргөлдөөн бол нийгмийн амьдралын аливаа нарийн үзэгдлийн нэгэн адил үүсэж, өрнөж байгаа нийгмийнхээ бүтэцтэй мянга түмэн шижмээр холбоотойг бид дээр дурьдсан. Нийгэмд өөрөөс нь, түүний бүтцийн болон үүргийн онцлог, нийгмийн системийн ерөнхий хэв шинж болон нийгмийн бусад хэд хэдэн магадлуураас шалтгаалан ил юм уу далд зөрчилт шинж оршиж байдаг. Юуны өмнө зөрчилт шинжийн ерөнхий байдалд нийгмийн системийн бүтцийн шинж төлөв тодорхой хэмжээгээр нөлөөлдөг байна. Иймд нийгмийн социал бүтэц бол нийгэм-улс төрийн мөргөлдөөний нэг гол эх булаг мөн.

Хэдхэн жилийн өмнө Монголын нийгмийн бүтэц огт өөр байсан. Социализмын үед манай эрдэмтэд давхрааг ангийн гадаад, дотоод элемент хэмээн үзэж “2+1” (ажилчин анги, хөдөө аж ахуйн хоршоолсон малчин, тариачин ба сэхээтэн) гэсэн алдарт томъёоллыг удирдлага болгодог байв.

Монголын нийгэм зах зээлийн эдийн засагт шилжсэний үр дүнд түүний нийгмийн бүтэц огт өөр, илүү ялгаатай болжээ. Анги гэж үзэж болохуйц нийгмийн шинэ бүлгүүд үүсэв. Жишээ нь өөрсдийгөө элит буюу дээдчүүл гэж нэрлэдэг шинэ баячууд, мөн дундчууд гэх жижиг бизнес эрхлэгчид, түүнчлэн ядуучууд болох хотын захын хорооллынхон зэрэг маргинал хэв шинжийн алаг цоог шинэ бүлгүүд бүрэлдэн төлөвшиж байна. Түүнчлэн нийгмийн харилцааны бас нэг өнгө төрхийг нийгмийн ёроол болон улам олширч байгаа гэмт хэрэгтэн, биеэ үнэлэгчид, траншейныхэн, тэнүүлчин, гуйлагчдыг багтаасан ангигүй бүлгүүд дүүргэж байна. Ерөнхийдөө хөдөлмөрийн шинж, орлогын хэмжээ, боловсролын түвшин, нэр хүндийн хувьд ихээхэн зөрүүтэй нийгмийн бүтцийн өвөрмөц “зохимжгүй” байдал бий болов. Ийм байдал нь олон мөргөлдөөнийг үүсгэмүй.

Ялангуяа мөргөлдөөн үүсгэх голомтыг нэлээд хэмжээгээр агуулж байдаг орлого багатай хүн амын тоо дорвитой буурахгүй, харин ч баян хоосны ялгаа өсөх хандлагатай байгаа нь анхаарал татаж байна. Нийгмийн нэг хэсэгхэн нь хэт баяжиж, нэлээд хэсэг нь үгүйрэн хоосров.

Монгол улсын нийт хүн амын гуравны нэгээс илүү буюу 36, 1 % нь хүнсний болон хүнсний бус зайлшгүй шаардлагатай наад захын хэрэглээний зүйлийг худалдан авах чадваргүй ядуу байгаагийн дотор ядуурлын хамралтын хүрээ хөдөө орон нутагт хотоос мэдэгдэхүйц өндөр байна ¹. Хүн ам болон малын тоогоороо улсдаа тэргүүлдэг Хөвсгөл аймагт л гэхэд ядуурлын түвшин 45, 8 %-д хүрчээ ². Улсын хэмжээний 364 мянган малчдын дөнгөж хоёр хувь нь чинээлэг ангилалд, 75 хувь нь 300-аас доош толгой малтай буюу амьжиргааны баталгаажих түвшнээс доогуур ³ ангилалд багтаж байна. Аливаа амьд биетийн амьсгаатай байх нэг чухал нөхцөл болох хоол хүнсний хангамж, баталгаа алдагдаж, өлсгөлөнд бүрэн болон дунд зэрэг нэрвэгдсэн өрхийн тоо нийт өрхийн 63, 6 %-д хүрсэн. Өрхийн дөнгөж 11, 6% нь хоол хүнсний баталгаагаа арай алдчихаагүй байгаа аж ⁴.

Ядууралд эхэндээ орлогын ядуурал зонхилж байв. Учир нь тэдэнд өмнөх нийгмээс өвөлж авсан боловсрол, эрүүл мэнд гэх мэт чадавхийн хүчин зүйлүүд нь хадгалагдаж байсан. Гэтэл сүүлийн жилүүдэд энэ нь чадавхийн ядуурал руу шилжиж байна. Ядуу зүдүү байдалд амьдарч байгаа иргэд аажимдаа чадавхиа алдах болов.

Социологид хүмүүсийн “туйлын” ба “харьцангуй” ядуурал гэсэн ойлголт байдаг. Эхнийх нь бодгаль хоол хүнс, хувцас хунар, орон байр зэрэг хамгийн эн тэргүүний зүйлээр гачигдахыг хэлнэ. Энэ нь хэрэг дээрээ бие хүн, бүлэг, давхрааны биологийн амин чухал хэрэгцээний асуудал юм. Хоёрдахь нь “ядуучууд” болон “баячууд”-ын орлогын харьцааны үзүүлэлт. Нэрт социологич Питирум Сорокины үзэж буйгаар “Нэг хүний ядуурал, эсхүл чинээлэг байдал нь тэр хүн тухайн агшинд юу эзэмшиж байгаагаар биш, харин нийгмийн бусад

¹ *Хөвсгөл аймгийн А. Ганзориг, “Хөвсгөл аймгийн ядуурал, өвчлөлтийн үндэсний судалгаа”, Нийслэл - 7, 10-р сар - 2006 о. 118.

² *Хөвсгөл аймгийн А. Ганзориг, “Хөвсгөл аймгийн ядуурал, өвчлөлтийн үндэсний судалгаа”, 2007 о. 3 сар - 2007 о. 118.

³ *А. Ганзориг, “Хөвсгөл аймгийн ядуурал, өвчлөлтийн үндэсний судалгаа”, 2007 о. 1 сар - 2007 о. 118.

⁴ *Хөвсгөл аймгийн А. Ганзориг, “Хөвсгөл аймгийн ядуурал, өвчлөлтийн үндэсний судалгаа”, Нийслэл - 7, 10-р сар - 2006 о. 119.

гишүүдтэй харьцуулахад урьд өмнө нь түүнд юу байснаар хэмжигдэнэ” гэжээ¹.

Ядуучууд ба баячуудын хоорондын орлогын харьцааг үнэлэхэд ихэвчлэн децилийн коэффициентийг ашигладаг. Энэ нь нийгмийн гишүүдийн хамгийн баян 10%, хамгийн ядуу 10%-ийн хоорондын орлогын харьцааны үзүүлэлт юм. Өрнөдийн улс төр судлаачид, социологчдын үзэж байгаагаар децилийн коэффициент 10-аас хэтрэхэд нийгэмд эсэргүүцэл, үймээн самуун үүсэх бодит аюул занал бий болдог байна. Мэргэжилтнүүдийн албан бус үнэлгээгээр энэхүү үзүүлэлт манайд 1996 онд 6 : 1 байсан бол 2006 онд 19 : 1 болж өөрчлөгджээ. Ганцхан жишээ дурьдахад “ядуу” ангилалд багтах дөрвөн хүнтэй нэг өрх жилд дундчаар 960 мянган төгрөгний орлого олж байхад харин “баян” хэмээх ангилалд багтсан УИХ-ын нэгэн эрхэм гишүүний гэр бүл 150 сая төгрөгөөр үнэлэгдэх орд харшид амьдарч, 60 саяын жип машин унан, төрөөс олгодог 6 саяын цалин, хангамжаас гадна янз бүрийн ноогдол ашиг, хадгаламжийн хүү мэтээс жилдээ 110 сая төгрөгний нэмэгдэл орлого олдог байна². Дээрх хоёр өрхийн орлогын харьцаа гэхэд л 120 : 1 байх жишээтэй.

Өнөөгийн энэ баян хоосны ялгаа туйлшрал нь 1990-ээд онд явагдсан өмч хувьчлалын гажуудалтай салшгүй холбоотой. Өмч хувьчлалыг судалгаа тооцоогүй, кампанчилан явуулснаас улс орондоо эдийн засгийн ихээхэн хохирол учруулж, нийгмийн шударга ёсыг алдагдуулсан. Өмнөх үеийнхний бий болгосон өмчийг хувьчлах гэж ёстой л “хар бор арга” хэрэглэжээ. Хувьчлал, нийгэмчлэл хоёр нь зөрчлийг бий болгогч эсрэг тэсрэг тал; эхнийх нь билгийн, хоёр дахь нь аргын тал, тэдгээрийн аль нэгийг нь өрөөсгөлөөр хийвээс алдаа эндэгдэлд орно, улс орноо доройтуулна; улс орны тухайн үеийн байдалд нь тохируулж, тэдгээрийн шүтэлцээний хир хэмжээг зөв ухаарч хувьчлал, нийгэмчлэлийг хийх учиртай аж³.

Хүн амыг ядууралд хүргэж буй үндсэн шалтгаан бол ажилгүйдэл. Судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 75, 6 %- д нь ажил албагүй хоёр хүн амьдарч байна. Үүнээс үзэхэд манайд хөдөлмөрийн чадвартай насанд хүрсэн хүмүүсийн тал хувь нь ажилгүй байгаа бөгөөд ажилгүйчүүдийг тэжээж буй өрх нийт өрхийн дотор түүнээс ч илүү хувийг эзэлж байгаа нь харагдаж байна⁴. Өөр нэг судалгаагаар нийслэлийн дүүргүүдэд эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын 15-30 хувь нь ажилгүйчүүд байв⁵.

Ажилгүйдэл, ядуурал манай нийгмийн хамгийн хар бараан зүйл болж түмэн олны сэтгэл зүйг эзэмдэн улмаар тэмцэл мөргөлдөөнд хүргэх болов. Мөргөлдөөн юуны өмнө хэрэглээний хомсдол болон энэхүү хэрэглээг хангах хэрэгслийг олох хүсэл тэмүүллээр тодорхойлогдож байна.

Өндөр хөгжилтэй чинээлэг орнуудад үндэсний орлогыг хуваарилахтай холбоотой эдийн засгийн шинжтэй мөргөлдөөн харьцангуй бага гардаг бол аж ахуй, санхүүгийн хувьд бэл бэнчин муутай улс оронд эдийн засгийн агуулгатай, үр дагавраараа нэлээд хор уршигтай мөргөлдөөнүүд гарах нь элбэг байна. Яг л Кеннет Боулдингийн (*Kenneth E. Boulding*) хошигнон хэлсэнчлэн *загасны түрсний төлөөх мөргөлдөөн бол талхны төлөөх мөргөлдөөнөөс бага ач холбогдолтой байдаг аж*⁶.

¹ Нийслэлийн А. Улаанбаатар-ийн улсын төсвийн газар, 1992. о. 273.

² ӨНӨ-ийн төсвийн газар, 1992. о. 273.

³ Өгөө. Л., *Нийслэл-ийн төсвийн газар* 1992. о. 273.

⁴ Улаанбаатар. А. Улаанбаатар, *Нийслэл-ийн төсвийн газар* - 7, 1992-ийн 12-р сар, 265 (35), 2006. о. 118.

⁵ Улаанбаатар. О., *Нийслэлийн төсвийн газар* - 1992. о. 273.

⁶ Boulding K.E., *Conflict and Defence. A General Theory*. New York, 1962. о. 324-325.

Хэрэглээний их хэмжээний хомсдол болон хүн амын дийлэнх хэсгээс уг үгүйрлийг арилгах сонирхол бол Сорокины үзэж байгаагаар нийгэм дэх хувьсгалт донсолгооны гол эх булаг болой ¹. Чалмерс Жонсоны (*Chalmers Johnson*) үгээр хэлбэл нийгмийн *тэнцвэр алдагдахуй* ².

Үүн дээр хүн амын өргөн давхрааны зүгээс нэр төдий хүлээн зөвшөөрч байгаа шинэ баячууд маань “нам, засагт” дулдуйдаж амьдардаг, ажил хэргийг эрхлэн явуулахдаа арын хаалга, танил тал, улс төрийн татлага зэрэг ёс бус арга мэх, авилга, хээл хахууль мэтийн эрүүгийн гэмт хэргийн шинжтэй арга заль түгээмэл хэрэглэдэг зэрэг “нялхсын өвчин” нь мөргөлдөөнд түлхэц өгөх нягууртай.

Түүнчлэн эрх баригчдаас амлаж сурталчилж буй иргэдийн амьдрал ахуйг сайжруулах талаарх ажил үйлс (ажлын байр, нийгмийн халамж, цалин, тэтгэвэр тэтгэмж зэргийг нэмэгдүүлэх г.м.), өөрчлөлтийн хэмжээ далайц анхандаа ихээхэн найдлага төрүүлж, дараа нь тэр хүсэн хүлээж байсан найдлага нь харсаар байтал хөсөрдөхтэй зэрэг багагүй сөргөлдөөнт байдал үүсгэж, ард түмний тэртэй тэргүй гамшигт байдлыг улам нэтрээх хандлагатай байдаг аж. Ийм дүгнэлтийг наад зах нь УИХ-ын сүүлийн хоёр сонгуулийн үр дүнгээс хийж болно.

Иймэрхүү үзэгдлийг депривац хэмээн нэрлэдэг билээ ³. *Энэ нь хүмүүсийн хүсэн хүлээж буй зүйл (горьдлого) хийгээд тэдгээрийг хангах боломжийн хоорондын тодорхой ялгаатай байдлыг хэлж байгаа юм.* Депривацийн түвшин нэг талаас хүсэн хүлээж буй зүйл, нөгөө талаас тэдгээрийг хангах боломж ямар харьцаанд байгаагаас шалтгаалдаг.

Нэгдүгээрт, нэгэнт бий болсон эрэлт шаардлагыг биелүүлэх боломж багасахад депривац өснө. Ялангуяа *их санасан газар есөн шөнө хоосон хонох* үед депривац нэн хүчтэй болдог аж. Энд одоо манай улс төрийн нам, улс төрчдийн хүрээнд нэн моод болоод буй аманд орсон зүйлээ амалдаг явдал түлхэц өгнө.

Хоёрдугаарт, эрэлт шаардлага, хүсэлт нь тэдгээрийг биелүүлэх боломжоос илүү хурдтайгаар өсч байвал депривац нэмэгдэнэ, тэгэхлээр мөргөлдөөн үүсэх магадлал өснө.

Депривацийн тогтвортой түвшнийг хадгалах болон бүүр түүнийг бууруулах нь (эрэлт шаардлагын хэмжээ буурч, эсвэл эрэлт хүсэлтийг хангах боломж нь хүсэн хүлээж байснаас илүү их өссөн үед ийм боломжтой) нийгмийн ёс суртахуун - сэтгэл зүйн нөхцлийг тогтворжуулж, хурцадмал байдлыг багасгах сэтгэл зүйн таатай нөхцөл бүрэлдүүлнэ. Харин депривац нэмэгдэх тусам хүмүүний түрэмгий үйлчлэлийг үүсгэдэг болой. *Бухын доодохыг харж үнэг турж үхэхгүйн* тулд тэмцэж эхэлнэ, үнэн бодитой юм уу санаанаасаа зохиосон гэм буруутны эсрэг, итгэл алдагдуулсан субъектын эсрэг чиглэсэн хөдөлгөөн болж өрнөдөг байна. Ийм үйлдэл нь зарим тохиолдолд “шударга бусаар их”-ийг авдаг хүмүүс (нөхцөл байдлаас шалтгаалан худалдаачид, хувийн үйлдвэрлэгчид, “ер нь дарга нар” г.м.), мөн түүнчлэн төр засгийн байгууллага, эрх баригч намын удирдлагууд ба ажилтнуудыг “золигт гаргах” байдлаар илэрч болно. Өөрөөр хэлбэл, депривац ихсэх нь нийгмийн хурцадмал байдлыг нэмэгдүүлж, нийгэм - улс төрийн ил мөргөлдөөн үүсэхэд хүргэнэ.

¹ Нийгмийн үйлдвэрлэлийн системийн өөрчлөлт, *Имэаа*, 1992. 6. 272-273.

² Агаарын А. Нийгмийн үйлдвэрлэл, *ОА*, 2006. 6. 515-516.

³ Агаарын А. Нийгмийн үйлдвэрлэл “Нэг үйлдвэрлэл” бүлэгт *Имэаа*, Өдөр 0°0000 өдөр 0000, *ОА*, 1997, 6. 192.

Польшийн нэр хүндтэй судлаач Ежи Вятр (*Jerzy Wiatr*) хүний эрэлт шаардлага нь түүнийг хангах боломжоос илүү их өсөн нэмэгдэж буй үед үүсдэг болзолт депривацийн тохиолдлыг онцлон тэмдэглэжээ. Яг ийм үед депривацийн буруутан гэж тооцогдсон нийгмийн буюу улс төрийн системийн эсрэг чиглэгдсэн түрэмгий зан үйлийн хандлага тодоор илэрдэг байна ¹.

Харин донсолгоон гарахаас урьдчилан сэргийлэх нь эрх баригчдын зүгээс нийгмийн янз бүрийн давхаргын хэрэгцээг хангах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх, түүнийг хангах буюу нөхөх хэрэгслийг олох, хөгжлийг урагшлуулах болон хэрэгцээг хангасан хэмжээгээрээ нийгмийн тэгш бус байдлыг нийгмийн хэм хэмжээний түвшинд барьж байх нөхцөлд бололцоотой юм.

Иймд төр засгаас юуны түрүүнд ажлын байр олноор бий болгох, хөдөлмөрийн хөлс, тэтгэвэр тэтгэмжийг боломжийн хэмжээнд амь зуух хүртэл нэмэгдүүлэх арга хэмжээ авах шаардлагатай байна. Хуулийн хүрээнд эд баялаг, эрх мэдлийг дахин хуваарилах нь сөргөлдөөнт нөхцөл байдлыг зөөлрүүлдэг талтай. Хүүхдийн мөнгө олгох, залуу гэр бүлийг дэмжих зэрэг нь багагүй нөлөөтэй болой. Гэхдээ л хүмүүст загасыг өгөх бус, загас барих аргыг зааж өгөх, улмаар өөрсдөөр нь бариулдаг нөхцөл бололцоог бүрдүүлж өгөх нь хамгийн чухал бодлого билээ.

Ажлын байр бий болгох, жижиг дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээг хөгжүүлэхэд албан татварын бодлого, зээлийн хүүгийн түвшин чухал нөлөөтэй. 2007 оноос өмнө манай татварын тогтолцоо ихээхэн гажигтай, төрөлх эдийн засгаа боймлоход хүргэж байв. Өөрөөр хэлбэл татвар маань гадаадын худалдаачдад ээлтэй, дотоодын үйлдвэрлэгчдэд халтай байлаа. Нийт эдийн засагт үзүүлэх татварын дарамт 2000 онд 24.9%, 2001 онд 26.0%, 2002 онд 28%, 2003 онд 29,9% болж байсан. Харин одоо нижгээд төрлийн татварын хувь хэмжээ 30 хүртэл хувиар буурч, бүтэц нь сайжирсан нь аж ахуй эрхлэгчдийн ашиг орлогыг нэмэгдүүлэх, ажлын шинэ байр бий болгох найдлага төрүүлж байна.

Харин банкны зээлийн хүү дорвитой буурахгүй байгаа. Өнөөдөр жижиг дунд бизнес эрхлэгчид олсон ашгийнхаа 41 хувийг зээлийн хүүгийн төлбөрт өгч буй нь үнэхээр хүнд дарамт ². Ийм нөхцөлд шинээр ажлын байр олноор бий болох, улмаар ажилгүйдэл, ядуурал тууштай буурах боломж муутай.

Олон улсын туршлагаас үзэхэд ядуурлаас гарах нэг нөхцөл бол эдийн засгийн өсөлтийг хүн амын өсөлтөөс ядаж хоёр дахин илүү байлгах ёстой юм байна. Гэхдээ энэ нь зөвхөн сайн засаглалтай улс оронд хэрэгжих боломжтой. Сайн засаглалгүй, өөрөөр хэлбэл бүтээж байгаа баялгаа тэгш зөв хуваарилахгүй, баялгийнхаа зарим нэг хэсгийг нь халаасандаа хийдэг дарга нартай бол гурав дахин их байх ёстой гэнэ. Монголын хувьд сайн засаглалтай гэж хэлэхэд хэцүү тул хүн амын өсөлт хоёр хувьтай байхад эдийн засгийн өсөлт гурав дахин илүү буюу 6 %-иас дээш байж ядуурлаа бууруулах хөрс дөнгөж бүрдэж эхлэх юм байна.

Нийгмийн мөргөлдөөнийг сэрэмжлэх зорилгоор олон судлаач, улс төрчид хүн амын хэрвээ ихэнхийг биш гэхэд нэлээд хэсгийг багтаах дунд ангид ихээхэн найдлага тавьдаг. Өрнөдийн стандартаар энэхүү нийтлэг нь жижиг бизнес эрхлэгчид, үйлдвэрлэгчид, мэргэжлийн болон боловсролтой ажилчид, цэцэглэн хөгжиж буй хөдөөгийн хувийн аж ахуйтан, фермерүүд, өндөр цалин, орлоготой албан хаагчид, жүжигчид, дуучид зэрэг хүмүүсийг

¹ *Wiatr Jerzy, Socjologia stosunkow politycznych, Warszawa. 1977.*

² *Иргэдийн бодлогод, аж ахуйн үндэсний бодлогод нэгдсэн үзэл баримтлал.*

хамардаг. Тэдний ашиг сонирхол, эрх ашиг зарим талаар нийлдэг бөгөөд орлого, боловсролын түвшин, гэр бүлийн болон үнэт зүйлсийн эрхэмлэл нэг их биш ялгаатай байдаг нь нэгтгэх хүчин зүйл болдог аж.

Дунд анги тогтворжуулагч хүчин зүйлийн хувьд байж болох юм гэсэн барууны томъёоллыг Монгол оронд хэрэглэе гэхэд наанадаж эргэлзээтэй бөгөөд тэгэж үзэх цаг нь болоогүй байна. Дунд ангийн томоохон төлөөлөл байж болох багш, эмч, хуульч, конторын албан хаагч зэрэг “саарал захтнууд”-ын ихэнх нь төрийн албанд ажилладаг. Гэтэл эдгээр мэргэжилтнүүдийн амьдралын түвшин, авч байгаа цалин хөлс нөгөөх ядуу хэсгээсээ овойж товойтол илүү гарчихсан юм алга. Тэд үндсэндээ цалингаас цалингийн хооронд амь зууж байна. Түүнчлэн жижиг бизнес эрхлэгчид, багавтар дэлгүүр мухлаг, гуанз, үйлчилгээний газар ажиллуулагсдын орлого зарлагын харьцаа олигтой ялгарч өгөхгүй, өсөлт хөгжил, төлөвшил тогтворжилт нь удаашралтай байгаа нь энэ ангид тавих найдлагыг бууруулж буй.

Нийгмийн тэгш байдал, шударга ёс

Монгол дахь нийгэм - улс төрийн мөргөлдөөний асуудалтай холбогдуулан бидний сонирхох ёстой нэг сэдэв бол нийгмийн тэгш байдал (үнэндээ тэгш бус байдал) болон шударга ёсны асуудал юм.

Тэгш бус байдал бол хүний нийгмийн байнгын дагуул. Хүмүүний нийгэмд тэгш бус байдлын маш олон янзын хэлбэр, төрөл зүйл байх агаад тэдгээрийн дотроос бид бодгалын байгалиас заяагдмал тэгш бус боломж болон хүмүүсийн нийгмийн статустай холбоотой тэгш бус байдлыг онцлон авч үзэж болно. *Хүн болгон адилгүй, хүлэг болгон жороогүй* гэдэг. Үүнтэй адилаар бодгаль бүр дүр төрх, зан араншин, авьяас чадвар, хүч чадал зэргээрээ өөр хоорондоо ялгаатай байдаг. Үүнийг товчхондоо бодгалын заяагдмал буюу байгалын тэгш бус байдал гэж хэлнэ.

Түүнчлэн хүмүүс эд хөрөнгө, эрх мэдэл, статус зэргээрээ ялгагддаг. Ийм ялгаа нь нийгмийн тэгш бус байдлын илрэл хэмээн ойлгогдох нь бий.

Дээр дурьдсан хоёр төрлийн тэгш бус байдал нь хоёулаа мөргөлдөөний шалтгаан болно. Гэвч нийгмийн тэгш бус байдал нь өргөн хүрээтэй мөргөлдөөний голомтыг илүү ихээр агуулдаг юм. Учир нь ихэнх хүмүүс байгалиас заяагдмал байдлыг ерөнхийдөө хэвийн зүйл мэтээр хүлээн авдаг билээ. Жаахан зөөлрүүлж хэлбэл *шударга тэгш бус байдлыг* ойлгож зөвшөөрдөг юм. Харин *“шударга биш тэгш бус байдал”*-д хүмүүс эсрэгээр ханддаг. Бид *шударга биш тэгш бус байдлыг* юуны өмнө нийгмийн тэгш бус байдалтай холбож ойлгож байна. Гэхдээ энд анхаарвал зохих асуудал байгаа. Юу гэвэл, хүмүүс хөдөлмөр, хичээл зүтгэлээрээ бусдаасаа илүү их эд хөрөнгө, алдар хүндтэй болохыг шударга явдал хэмээн голдуу үздэг бөгөөд ингэж “шударгаар” бий болсон тэгш бус байдлыг мөн л хүлээн зөвшөөрдөг юм. Ер нь шударгаар бий болсон тэгш бус байдал нь хөгжлийн хөдөлгөгч хүч болой. *Тэгш бус байдал бол муу муухай бүхний баялаг эх сурвалж төдийгүй мөн бас сайн сайхан болгоны үндэс мөн* гэж Иммануэл Кант онцлон тэмдэглэжээ.

Нийгмийн тэгш бус байдлыг нийгэм - улс төрийн мөргөлдөөнд хамааруулж үзвэл бие хүмүүс ба нийгмийн бүлэгт хөгжлийн эх сурвалж болсон нөөц баялгууд тэнцүү биш ноогдож байна гэсэн үг. Тийм учраас мөргөлдөөний мөн чанарын тодорхойлолтод нийгмийн зорилгоо хэрэгжүүлэх хэрэгсэл болсон нөөц баялгийн асуудал багтана.

Хүмүүсийн ахуй амьдралын байдал, түүнээс үүдэн гарах нийгмийн хангалтын түвшин нь зөн билгээр бус, харин бусад хүмүүстэй харьцуулснаар

тодорхойлогдоно. Зарим хүмүүст амьдралын тааламжтай түвшин мэт санагдаж байгаа нь нөгөө хэсэг хүмүүст үгүйрэл хоосролын түвшин мэт санагдаж болно. Хэрэгцээ өөрөө чухал биш харин түүнийг хангах хэрэгсэл, түүнтэй уялдсан нийгмийн байгууллагаас бүрдүүлж өгдөг тодорхой үйл ажиллагаанд хүрэх явдал чухал юм. Чухам энэ холбоон дээр зөвхөн баялаг эзэмшсэн түвшнээрээ тэгш ба тэгш бус байдлын тухай төдийгүй нийгмийн янз бүрийн бүлгийн амьдралын боломжийг харьцуулах тухай асуудал босч ирж байгаа юм. Бидний амьдарч байсан социалист нийгмийн туршлагаас үзэхэд бүх нийтийн тэгш байдал руу тэмүүлэх нь өөрөө баялаг болж чадахгүй, энэ нь бүтээлч үйл ажиллагаа, санаачлагын урмыг унтрааж, адил тэгш идэвхгүй, унтаа байдалд хүргэмүй. *Бүх нийгэм тэгш хөдөлмөрлөдөг, тэгш цалин авдаг нэгдмэл нэг байгууллага, нэгдмэл нэг үйлдвэр болж хувирна* гэсэн Ленин багшийн сургаалийн үр дагаврыг бид тодорхой хэмжээгээр амсаж мэдсэн билээ. Ерөөс хүмүүсийн хөдөлмөрийн үр дүнг тэгшитгэх нь өөрөө шударга бус явдал болой.

Ральф Дарендорф (*Ralf Dahrendorf*) нийгмийн тэгш байдал гэдгийг иргэний тэгш байдал, статусын тэгш байдал гэж хоёр ангилсан. Иргэний тэгш байдал бол хуулийн өмнө тэгш байх, улс төрийн тэгш эрхтэй байх төдийгүй сурч боловсрох, орлого олох, нийгмийн халамжаас хүртэх тодорхой хэмжээний тэгш боломжтой байхыг хэлнэ. Ийм төрлийн тэгш байдал нь юуны өмнө нийгмийн амьдралд оролцох бие хүний оролцооны мөн чанарыг хөндөнө.

Харин статусын тэгш байдал нь бие хүний нийгэм дэх оршино тогтнолын арга хэлбэрийг хөндөнө. Үүнийг өргөн утгаар авч үзвэл бие хүний орлого, нэр хүнд олох, сурч боловсрох тэгш боломж юм. Эндээс харахад, дээрх хоёр төрлийн тэгш байдал нь харилцан нөхцөлдсөн (ууссан), статусын тэгш байдлын тодорхой “хүрээ” нь иргэний жинхэнэ тэгш байдлыг бий болгоход зайлшгүй зүйл аж. Тэрхүү “хүрээ” аль болох их байх ёстой гэж Дарендорф үзсэн байна ¹.

Тэгэхлээр нийгмийн *шударга биш тэгш бус байдал* гэж чухам юуг хэлэх вэ. Үүнийг юуны өмнө *хүсэж буй үр дүнд хүрэх тэгш бололцооны зарчим алдагдах, хуулийн өмнө хүн бүр тэгш байх эрх зүйн хэм хэмжээ зөрчигдөх* зэрэгтэй холбож ойлгох болов уу. Чухамхүү эдгээр шалтгаанууд монголын нийгэмд мөргөлдөөн үүсгэх томоохон голомт болж байна.

А. Тэгш бололцооны зарчим алдагдах

Өнөө цагт хүмүүс өөрийнхөө янз бүрийн чадварыг хангах ижил нөхцөлтэй (тэгш бололцооны) нийгмийг шударга гэж тооцох болжээ. Түүнчлэн хүн бүрийн үйл ажиллагааны үр дүнгийн үнэлгээнд тэгшитгэсэн бус, харин бодит хандлага (“шударга тэгш бус байдал”)- аар хандахыг мөн л шударга хэмээн үзэхүй. *Тэгш бололцооны зарчмыг* хүлээн зөвшөөрөх нь монголчуудын үзэл суртлын нэгэн өвөрмөц итгэл үнэмшил болох төлөвтэй байна. Иймээс ч тэд энэхүү чухал зарчмыг хамгаалж мөргөлдөөн үүсгэх нь ихэслээ.

Манайд ялангуяа бизнесийн болон боловсролын салбарт тэгш бололцооны зарчим алдагдах нь их байна. Нэг хэсэг нь эрх мэдэлд дулдуйдаж бизнес хийж байна, нөгөө хэсэг нь бор зүрхээрээ бизнесээ явуулж байна. “Эрх мэдэлд дулдуйдсан” албан тушаалтан - бизнесмэн болон дулдуйдаагүй “бор зүрхтэй” бизнесмэн хоёрын уг үйл ажиллагаандаа

¹ Dahrendorf. R., *Essays in the Theory of Society*, London. 1970, x. 152.

зарцуулж буй хүч хөдөлмөр, олж буй ашиг орлого газар тэнгэр шиг ялгаатай байна. Эрх мэдэлгүй бизнесмэн ихээхэн хөдөлмөр зарцуулж байж багахан орлого олж байхад албан тушаалтан - бизнесмэн төрийн эрх мэдэл, холбоо сүлбээгээ ашиглан багахан хүч зарж ихээхэн орлого олж байна.

Албан тушаалтан - бизнесч төрөөс өөрт нь итгэж өгсөн эрх мэдлийг ашиглан хөрөнгө мөнгө олох замаар өөртөө илүү их эрх чөлөө, дархан эрхийг бий болгож байна. Энэхүү эрх, эрх чөлөө бол бусдын эрх, эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлаж бий болсон зүйл. Тодруулж хэлбэл бусдын эрх чөлөөг дээрэмдсэн гэсэн үг. Төрийн төлөөлөгч, эрх мэдэлтэн маань ёстой нөгөө Хаекийн хэлсэнчлэн хүмүүст бурхнаас заяагдмал эрх чөлөөг нь булааж аваад өөрөөсөө “бэлэглэдэг” аж. Тэрхүү бэлгийг өгсөн “буянтай” гараа олон түмэн, хэвлэл мэдээллийнхэнд байнга харуулахыг оролдох бөгөөд харин иргэдийн эрх чөлөөг хумсалсан “бохир” гараа харуулахгүйг хичээнэ.

Ногоон гэрлийн аж ахуйн нэгж бий болох, хахууль өгөөгүй бизнесмэний компаний өмнө улаан гэрэл асч байдаг, хэрвээ ногоон гэрлээр гарахыг хүсвэл мөнгө төлөх хэрэгтэй болно. Бизнесменүүд татварт төлсөн мөнгөнийхөө 15 хувьтай тэнцэх хэмжээний мөнгийг авилгалд зориулдаг нь судалгаагаар тогтоогдсон. Гааль, татварын албадын “тогтоосон” авилгын тариф аж ахуй эрхлэгчдийн дунд тэгш бололцооны зарчим алдагдах гол хүчин зүйл болж байна.

Иймд эрх мэдлийг хуулиар нарийн чанд тогтоох, аль болохоор хязгаарлах шаардлагатай. Уг нь зах зээлийн тогтолцоо нь хэн нэгний хүсэл тэмүүллийг бусад хиймэл тулгах, тэдний сонголтыг хичээр хязгаарлах эрх мэдлийг хазаарладаг, түүнтэй үл зохицдог мөн чанартай билээ. Тодруулж хэлбэл, зах зээлийн тогтолцоонд зөвхөн эрх зүйт төр л тохирно. Эрх зүйт төр л өөрийн эрх мэдлээ хязгаарлах механизмыг бий болгох чадвартай.

Сүүлийн үед манай улс төрийн хүрээнийхэн нийгмийн тэгш бус байдлыг арилгана, нийгэмд тэгш байдал тогтооно гэх мэт зүйл их ярих болжээ. Харамсалтай нь тэд энэ гоё үгээ ард иргэдийн мөнгөн орлоготой холбогдуулж юм уу түүн рүү гол анхаарлаа хандуулж хэлнэ. Харин тэгш бус байдлын хамгийн шударга биш төрөл болох **тэгш бололцооны зарчим алдагдах, хуулийн өмнө хүн бүр тэгш байх эрхийн хэм хэмжээ зөрчигдөх** талаар дуу гарах нь бага байна.

Хүн бүр адилхан орлоготой байна, хүн бүрийг нэг ижил орлоготой болгоно гэдэг санаа бол үл биелэх зүйл. Ердөө л гэнэн улс төрч юм уу, хувьсгалчийн мөрөөдөл. Аль эсвэл гэнэхэн иргэдийн санал авах гэсэн зальжин улс төрчийн үг.

Эд баялаг, орлогыг хүн бүрт хөдөлмөр хийсэн, хийгээгүй ялгаагүй тэгш хуваарилвал хөдөлмөрийн бүтээмж буурна, хүн гээч амьтан ажил хийхээ болино. Бид ийм балай юм ярьж хийж байгаад социализм, коммунизмаа булшилсан шүү дээ. Хүмүүсийн “нийгмийн ялгаа, баялаг болон орлогын зөрүүг индүүдэж арилгах”, “нийгмийн хөгжлийн хөдөлгүүрийг унтраах, эдийн засгийн холбоос тулгууруудыг салгах оролдлого” хийдгийнх нь төлөө тэдгээр улс төрчдийг онцгой аюул заналтай этгээдүүд гэж “зэх учиртай, тэдний хийж буй үйл ажиллагаа гагцхii “эрх мэдлийн хэт төвлөрөлд л хиргэнэ”.

Харин засгийн газар аливаа нэг шийдвэр гаргахдаа тухайн шийдвэрт хамаарч буй бүх хүний сайн сайхан байдал, ашиг сонирхлыг адил хэмжээгээр харгалзах ёстой гэсэн зарчмыг аль болохоор баримтлах учиртай. Тэгэж баймааж нь нийгмийн тэгш бус байдлыг хязгаарлах болно.

Нийгэм хийгээд улс төрийн бодлого чөлөөт эдийн засгийн системд шилжиж эхлэнгүүт, мөн ардчилсан институт батжиж эхлэнгүүт л зах зээлийн тогтолцооны урамшуулж өгдөг нөөц баялагт хүрэх тэгш бололцооны зарчимт

байдал үүсч, улмаар иргэдийн улс төрийн нэн тодорхой тэгш байдлыг төрүүлэх суурь өөрчлөлтүүд хэрэгжиж эхэлдэг ажгуу.

Б. Хууль шүүхийн өмнө хүн бүр тэгш эрхтэй байх зарчим зөрчигдөх

Судалгаанд оролцогчдын 73, 5 хувь нь хууль шүүхийн өмнө хүмүүс тэгш байж чаддаггүй хэмээн хариулсан байна ¹. Өөрөөр хэлбэл, манай хууль хүн бүрт алагчлахгүй үйлчилдэггүй, дарга мяндагтанд нэг өөр, жирийн иргэнд бас нэг өөрөөр үйлчилдэг байна. Энэ нь нөгөөх л эрх мэдэл, авилгал, хээл хахууль, арын хаалгатай холбоотой аж.

Янз бүрийн байгууллагаас өөр өөр хугацаанд явуулсан судалгаагаар хуулийг хүн бүрт жигд, ялгаваргүй үйлчлүүлэх үүрэгтэй цагдаа, прокурор, шүүхийн байгууллагууд авилгалд өртөж буй үзүүлэлтээрээ тогтмол эхний байрыг эзэлж буй нь яах аргагүй анхаарал татна. Эдгээр байгууллагуудын ажилтнуудтай холбогдолтой албан тушаалаа урвуулан ашигласан хэрэг маргаан нь судалгааны дүнг улам бүр нотолгоотой болгож байна.

Төрийн байгууллагуудад авилгал ямар түвшинд байна вэ гэсэн асуултанд судалгаанд оролцогчдын 54,5 - 65,7 хувь нь прокурор, цагдаа, шүүхийг нэрлэжээ. Мөн авилгал хамгийн их авдаг байгууллагад бизнесийн хүрээнийхний дүгнэлтээр хоёрдугаарт шүүх (41,6 %), дөрөвдүгээрт нь цагдаа (30,7 %) орсон байв ². “Цагдаагийнхан хэргийн бүрдэл, нотлох баримт, гэрчийн болон сэжигтний мэдлэг боловсрол, сэтгэл зүй дээр, харин шүүхийнхэн нэг зүйл анги дахь ялын хувилбар, хорих ялын хугацааны дээд доод хязгаар дээр тоглох нь нийтлэг ба эдгээр хүчин зүйлс нь авилгал үүсэх уут болж байна” ³.

Хуулийн байгууллагууд авилгалд өртсөнөөр иргэдийн халдашгүй байх, хууль шүүхийн өмнө тэгш байх, шударга шүүхээр шүүлгэх, хохирлоо нөхөн төлүүлэх эрхүүд ямар ч баталгаа, хамгаалалтгүй болж, зөвхөн хөрөнгө мөнгөөр, танил талаар аливаа асуудлыг шийдвэрлэхэд хүрч байна. Мөнгө санхүү, улс төрийн нөлөөллөөс хараат бус, бие даасан, нийгмийн хүндэтгэл хүлээсэн, шударга шүүх засаглалыг тогтоох (ардчилсан арга замаар бүрдүүлэх), шүүх эрх мэдлийг зохих ёсоор хэрэгжүүлэх цаг болжээ.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн нэгдүгээр бүлгийн 1-р зүйлийн хоёрт “Ардчилсан ёс, шударга ёс, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн” гэж зааснаараа төрөөс улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын аль ч асуудлаар бодлого боловсруулах, хууль тогтоох, гүйцэтгэх, хэрэгжүүлэх зэрэг бүхий л шатандаа эрх зүйн тэгш байдал, шударга ёсны зарчмуудыг чандлан мөрдөх үүрэг, хариуцлагатай болохыг баталгаажуулан хуульчилсан билээ.

Гэтэл улс төрийн тогтолцоог иж бүрнээр бүрдүүлэх үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлж байгаа сонгуулийн мажоритар системийн дутагдалтай талууд нь УИХ-ыг сонгох, Засгийн газрыг бүрдүүлэх явцад тэгш байдал, шударга ёсны зарчимд үл нийцсэн үйлдэл хийх боломж бүрдүүлдэг, сонгогчдын сонгох эрх, эрх чөлөөг зерчдөг, улмаар иргэдийн тэгш эрхийг зерчсэн хууль, бодлого шийдвэрийг гаргадаг, шийдвэр гаргагч, хууль боловсруулагч цөөнхийг үл хүндэлдэг, ардчилсан институцийн үйл ажиллагаанд олонхийн дарангуйллыг тогтоодог, иргэний нийгмийн зарчимд үл нийцсэн олон бусармаг алхмуудыг

¹ Оцуйаано, А., Өөсөөдөөгү сэдгү ауйо буюдгегү н"ед, буюуаеуедгегү іегаігегү ноооуи дс+егі ссгегн, нүүегігегігегі үдүг, даеабоөг, Оегү Огегү, ' 57, 00АА. 2006. ө. 70.

² Огегіег үдгегіг сгггүгег өгегннүг егбоауе, 2003 н.

³ Оцуйаано, А., Өөсөөдөөгү сэдгү ауйо буюдгегү н"ед, буюуаеуедгегү іегаігегү ноооуи дс+егі ссгегн, нүүегігегігегі үдүг, даеабоөг, Оегү Огегү, ' 57, 00АА. 2006. ө. 69.

хийдэг, тухайлбал ил тод бус, хариуцлагагүй, иргэдийн санал хүсэлтийг хариулах чадваргүй, аливаа асуудлыг хамтран шийдэх чиг хандлага, тэгш байдлын зарчмыг үйл ажиллагаандаа баримталдаггүй тийм улс төрийн тогтолцоог бий болгоход нөлөөлж байна.

Энэ нь иргэдийн болон улс орны аюулгүй байдал, улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын амьдралд амин чухал байр суурь эзлэх асуудлуудад гоомой хандан улс төрийн нэг нам, эдийн засгийн жижиг бүлгүүдийн явцуу сонирхолд нийцсэн шийдвэр гаргах, улмаар хээл хахууль, авилгалд ерген хүрээнд автагдах үндсэн нөхцлүүдийг бүрдүүлж байгаагаараа онцлогтой. Ийм тогтолцоотой төр нэг талдаа шударга бус явдалтай тэмцэхийн төлөө байгаа юм шиг харагдаж байгаа боловч, нөгөө талдаа шударга бус байдал, авилгалыг дэмжих улс төр, эдийн засаг, нийгмийн суурийг нь хууль, эрх зүйн хүрээнд бүрдүүлж, ингэснээрээ олон нийт, иргэдийг төөрөгдүүлэх, шударга ёс, тэгш байдал, ардчилалд итгэх тэдний итгэлийг алдуулах хор уршигтай байна.

Одоогийн улс төрийн тогтолцооны шинж байдлыг авч үзэхэд хууль тогтоох болон гүйцэтгэх засаглалын эрх мэдлүүд холилдсон буюу хууль тогтоох, тогтоосон хуулиа өөрсдөө хэрэгжүүлэх, өөрсдөө хянах гэх мэтээр хэмжээгүй эрх мэдлийг хууль тогтоогчид өөрсдөдөө бүрдүүлсэн байна. Үүний нэг жишээ бол хууль тогтоогчдын “хүсэлд нийцсэнээр” Засгийн газар нь УИХ-ын гишүүн бүрт “хуулийн хүрээнд” эхлээд 10 сая, дараа нь 100 сая төгрөгийг олгосон явдал юм. 2007 онд энэ мөнгийг улам ихэсгэн тойрог бүрт “тойруу замаар” 250 саяыг зарцуулах асуудал Үндсэн хуулийн цэц хүртэл яригдаж байна.

Бидний дээр өгүүлсэн “шударга биш тэгш бус байдал” нь шударга ёс хэмээх ойлголттой нягт холбоотой болой. Шударга ёс гэдэг бол аливаа нийгмийн нэн чухал үндэс суурь бөгөөд нийгэм нь шударга ёсны хуулийг зохистой дагаж мөрдөхгүйгээр оршин тогтноход тун бэрхтэй. Карл Поппер (*Karl Popper*) шударга ёсыг хүмүүнлэгийн үүднээс “... (а) иргэний ачаа үүргийг тэгш хуваарилах, өөрөөр хэлбэл, нийгмийн амьдралд зайлшгүй шаардлагатай эрх чөлөөний хязгаарлалтыг тэгш байлгах; (b) иргэн бүр хуулийн өмнө эрх тэгш байх; чингэхдээ, (с) хууль нь хувь иргэн, бүлэг этгээд, ангийн эрх ашгийн төлөө буюу эсрэг тухайлан чиглээгүй байх; (d) шүүх тал хардаггүй шударга байх; (e) төрөөс тухайн нийгмийн гишүүнийнх нь хувьд иргэддээ олгох давуу талыг (зөвхөн ачаа үүргийг бус) тэгш хуваарилах” гэж тодорхойлсон байдаг ¹. Хэрвээ шударга ёсны эдгээр зарчмууд нийгмийн харилцаанд үл мөрдөгдвөл дургүйцэлд, цаашлаад мөргөлдөөнд хүргэсээр байх болно.

Монголын нийгэм - улс төрийн мөргөлдөөнийг тоталитар, ардчилсан дэглэмүүдийн мөргөлдөөний ялгааны талаас авч үзвэл “завсрын” байдалд байна. Манай өнөөгийн нийгэм нь тоталитаризмаас ардчилалд хүрэх шилжилтийн хэв маягийн бүх шинжийг агуулахуй. Өөрөөр хэлбэл, иргэний нийгмийн сул дорой төлөвшил, ингэхлээр ардчилсан институтуудын “түшиг тулгуургүй байдал”, тэрчлэн улс төрийн “дээдчүүд”-ээс хууль номыг гажуудуулах, хуйвалдан завших, дур зоргоороо аашлах тоталитар уламжлалын үлдэгдэл нөлөө, тэрхүү эрхмүүдтэй улс төрийн хариуцлага тооцдоггүй явдал, тэд ч хариуцлагаас яаж ийгээд бултаж дөнгөдөг байдал, нийгэм дэх үнэт зүйлсийн задрал гэх мэт шинжүүд байсаар байна. Түүнчлэн нийгэм - улс төрийн мөргөлдөөний эмх замбараагүй, тогтворгүй байдал,

¹ *Ἰνναὸ Ἐαοῦ, Ἰυυῶοουῆ ἰῆῆῆῆ, οῆῆῆῆ ἄἄῆῆῆῆ. Ἰ ἄῆῆῆ, ΟἈ. 2006. ῆ. 93.*

зохицуулах, шийдвэрлэх процедурын боловсронгуй биш байдал ч үүнтэй холбоотой.

Ном зүй

Гидденс. А., *Социологи*, УБ. 2006

Гүндсамбуу. Х., *Нийслэлийн ажил эрхлэгчдийн нийгмийн хөрөг*, Шинэ Толь, 1 57, УТБА. 2006.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн Хөвсгөл аймагт хэлсэн үгээс, 2007 оны 3 дугаар сар.

Поппер Карл, *Нээлттэй нийгэм, түүний дайснууд*. I боть, УБ. 2006.

Сорокин П. А., *Человек-цивилизация-общество*, Москва, 1992.

Түмэннаст. Г., *Шилжилтийн үеийн гэмт хэргийн өсөлт, цэцэглэлтийн нийгмийн суурь хүчин зүйлс, социологийн эрэл, хайгуул*, Шинэ Толь, 1 57, УТБА. 2006.

Хавх. Н., *Монголчуудын нүүдлийн соёл иргэншлийн гүн ухаан*, УБ. 2005.

Хүний эрхийн үндэсний комиссын илтгэл, 2003 он.

Чимиддулам. Д. нар, *Ядуурал ба өрхийн хүнсний хангамж баталгаа*, Социологи - 7, МУИС-ийн Эрдэм шинжилгээний бичиг 1 265 (35), 2006.

Чимиддулам. Д. нар, *Ibidem*, Социологи - 7, МУИС-ийн Эрдэм шинжилгээний бичиг 1 265 (35), 2006.

Boulding K.E., *Conflict and Defence. A General Theory*. New York, 1962.

Dahrendorf. R., *Essays in the Theory of Society*, London. 1970

Wiatr Jerzy, *Socjologia stosunkow politycznych*, Warszawa. 1977.